

Н73

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

НОВГОРОДСЬКИЙ Руслан Григорович

УДК 37 (477) (09)

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ
І ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ В 20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

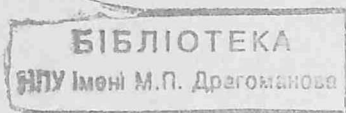

НБ НПУ

100040185

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, професор
Коваленко Євгенія Іванівна,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки і соціальної роботи

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Плахотнік Ольга Василівна,
Київський Національний університет імені Тараса Шевченка МОН України,
професор кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Бондар Людмила Семенівна,
Інститут педагогіки АПН України,
провідний науковий співробітник лабораторії історії педагогіки.

Захист відбудеться “10” вересня 2009 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601).

Автореферат розісланий “7” серпня 2009 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Д.Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процес становлення суверенної демократичної України, її національного відродження, перехід на нові інформаційні технології виробництва вимагають оновлення освіти, створення науково обґрунтованої системи входження людини в суспільство, включення її в соціальні зв'язки та інтеграцію в різні типи соціальних спільностей, формування в неї свідомого ставлення до засвоєння і відтворення культурних цінностей і соціальних норм. Саме тому в Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття) та Національній доктрині розвитку освіти в Україні ХХІ століття одним із пріоритетних напрямів реформування освіти є курс на створення сприятливих умов для реалізації та самореалізації особистості в суспільстві.

З одного боку, в сучасних умовах зростає роль і відповідальність особистості за свої дії та вчинки в суспільстві, з іншого – відповідальність самого суспільства за підготовку людини до соціального функціонування її як повноправного суб'єкта.

Сучасні суспільно-політичні зміни в Україні сприяють розвитку національної освіти та виховання, вивченню та творчому використанню найкращих здобутків вітчизняної педагогіки. Досвід наших попередників є цінним джерелом для пошуку нових підходів до вдосконалення навчально-виховного процесу, розвитку наукової педагогіки. Творче застосування цих досягнень у сучасних умовах впливає на обґрунтування теоретико-методологічних, законодавчо-концептуальних та науково-методичних засад педагогіки. Особливо актуальною в сучасних умовах є проблема соціалізації особистості, зокрема визначення сутності даного процесу, його змісту, основних форм, методів, механізмів, етапів перебігу, місця в ньому системи цінностей особистості, провідних агентів соціалізації. Тому на сьогодні педагогічною наукою ведуться пошуки нових концептуальних підходів до соціалізації особистості як соціально-педагогічного явища.

Одним із шляхів розв'язання деяких аспектів проблеми соціалізації особистості є вивчення, систематизація та впровадження в практику здобутків вітчизняних і зарубіжних педагогів сучасності та минулого. Значний інтерес у цьому плані становить історичний період – 20-ті роки ХХ століття, який характеризувався переглядом мети, завдань, форм і методів соціального виховання та соціалізації особистості з нових позицій.

Питанням теорії та практики соціалізації особистості у 20-х роках ХХ століття присвячена незначна кількість праць. В історіографії, що відображає даний період, можна виділити декілька напрямів:

- зарубіжний досвід, що містить дослідження науковців, у яких розкриваються теоретичні основи соціалізації особистості (Е. Дюркгейм, Дж. Дьюї, П. Наторп, Т. Парсонс, З. Фрейд та ін.);
- вітчизняний досвід 20-х років ХХ століття, пов'язаний із розробкою питань соціального виховання особистості дитини (О. Залужний, Т. Лубенець, А. Макаренко, О. Музиченко, І. Соколянський, Я. Чепіга та ін.);
- сучасні праці вітчизняних педагогів (В. Болгаріна, Н. Заверико, І. Зверєва,

А. Капська, Н. Лавриченко, Б. Лихачов, О. Лукашевич, Р. Пріма та ін.).

Для аналізу проблеми соціалізації учнівської молоді в досліджуваній період значну цінність мали дисертаційні дослідження Н. Агафоновой, Т. Антонюк, С. Букреєвої, М. Денисова, Л. Цибулько, Л. Штефан та ін., у яких розкриваються особливості становлення народної освіти в Україні у 20-х роках ХХ століття.

На сьогодні по-новому переосмислюються концептуальні підходи вітчизняних педагогів 20-х років ХХ століття до соціально-педагогічних питань. Проте історико-педагогічні дослідження з проблеми соціалізації особистості обмежені й у цілому мають фрагментарний характер. Малодослідженим залишається питання визначення основоположних ідей вітчизняних педагогів 20-х років ХХ століття та педагогічної практики із соціального виховання, які можуть бути творчо використані при реформуванні сучасної освіти в Україні.

Таким чином, потреба у глибинному дослідженні проблеми соціалізації особистості у 20-х роках ХХ століття, її узагальненні та використанні в контексті сучасної вітчизняної практики й зумовила вибір теми нашого дослідження: **“Проблема соціалізації особистості в педагогічній теорії і практиці України в 20-ті роки ХХ століття”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи кафедри загальної та соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя “Теоретико-методологічні та практичні засади підготовки соціальних педагогів в Україні (історія та сучасність)” та “Розвиток школи і педагогічної науки в Україні (XIX – ХХ ст.)” (протокол № 6 від 26 грудня 2001 року).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя (протокол № 6 від 15 березня 2001 року) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 7 від 25 вересня 2001 року).

Мета дослідження полягає у здійсненні цілісного наукового аналізу становлення основних концептуальних та теоретико-методичних підходів вітчизняних педагогів до проблеми соціалізації особистості в педагогічній теорії та практиці України у 20-ті роки ХХ століття та визначенні прогностичних можливостей соціально-педагогічних ідей і їх використання в сучасних умовах реформування освітньої галузі.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі **завдання**:

1. З'ясувати сутність поняття “соціалізація особистості” в науковій літературі.
2. Розкрити витоки становлення провідних ідей соціалізації особистості в педагогіці України досліджуваного періоду.
3. Здійснити аналіз поглядів відомих учених-педагогів України на проблему соціалізації дітей та учнівської молоді.
4. Висвітлити особливості соціалізації особистості в соціально-виховних

установах системи освіти України в 20-х роках ХХ століття.

5. Проаналізувати завдання, зміст, форми, та методи соціалізації особистості в системі закладів соціального виховання у 20-х роках ХХ століття з метою систематизації соціально-педагогічного досвіду.

6. Визначити перспективи впровадження прогресивних інновацій 20-х років ХХ століття в сучасну соціально-педагогічну практику.

Об'єкт дослідження – педагогічна теорія і практика України у 20-ті роки ХХ століття.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні основи та провідні ідеї соціалізації особистості в педагогічній теорії та практиці України у 20-ті роки ХХ століття.

Методологічну основу дослідження становлять загальні положення теорії наукового пізнання та діалектичного розуміння сутності історико-педагогічного процесу, розвитку соціально-педагогічної теорії та практики; положення про зв'язок історії з сьогоденням та доцільність творчого використання соціально-педагогічних надбань вітчизняних педагогів у теорії та практиці. Науковий пошук здійснювався на принципах науковості, історизму, об'єктивності, наступності й системності.

Теоретичну основу дослідження складають: філософські концепції соціалізації особистості Ф. Гіддінгса, Е. Дюркгейма, Дж. Дьюї, П. Наторпа, Ч. Кулі, Г. Тарда, З. Фрейда та українських учених щодо трансформування освітніх систем (В. Андрущенко, І. Зязюна, В. Кременя); концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки українських учених (Л. Вовк, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, Є. Коваленко, С. Куриль, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко); загальнопедагогічні, психологічні та соціологічні підходи до соціалізації особистості (Н. Андрєєвої, Б. Грушина, Н. Заверико, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Коваль, І. Кона, Н. Лавриченко, М. Лукашевича, В. Москаленко, В. Поліщук та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань був використаний комплекс методів:

- метод теоретичного аналізу філософської, історичної, психолого-педагогічної літератури використовувався з метою вивчення ступеня дослідженості проблеми;

- науково-історичний, проблемний та порівняльний аналіз вітчизняної педагогічної спадщини, поглядів визначних діячів 20-х рр. ХХ ст. дав можливість виявити причинно-наслідкову та історичну зумовленість соціалізації учнівської молоді в досліджуваній період;

- вивчення та аналіз архівних матеріалів було використано з метою узагальнення та систематизації теоретичних ідей діячів досліджуваного періоду, що реалізовувалися на практиці;

- ретроспективний та хронологічний – для дослідження динаміки змін, які відбувалися в організації соціально-виховних інститутів.

Джерельною базою дослідження є:

- державні документи й матеріали щодо становлення та розвитку

педагогічної думки й шкільної практики в Україні у 20-ті роки XX століття;

- педагогічна спадщина провідних діячів освіти та педагогів 20-х років XX століття (С. Ананьїна, С. Арнаутова, Б. Грінченка, О. Залужного, Т. Лубенця, О. Музиченка, Я. Ряппо, С. Русової, М. Скрипника, І. Соколянського, Я. Чепіги та ін.), у якій висвітлюються теоретичні засади та практичні підходи до розв'язання проблем соціалізації особистості в досліджуваний період;

- праці зарубіжних учених у галузі філософії, соціології, психології (Е. Дюркгейма, Ч. Кулі, П. Наторпа, Т. Парсонса, Г. Спенсера, Г. Тарда, З. Фрейда);

- праці сучасних учених у галузі теорії та історії педагогіки (А. Алексюка, Л. Бондарь, В. Бондаря, І. Зязюна, С. Коваленко, Н. Нічкало, В. Онищука, В. Паламарчук, О. Плахотнік, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін.);

- праці сучасних учених у галузі соціальної педагогіки (О. Безпалько, Б. Грушина, І. Звереві, А. Капської, Л. Коваль, Б. Лихачова, В. Поліщук та ін.);

- автореферати дисертацій та дисертаційні дослідження;

- архівні документи Центрального державного архіву вищих органів влади та органів державного управління України в м. Києві (Ф.166, оп.1, спр.956; Ф.р.-166, оп.1, спр.955; Ф.р.-166., оп.2, спр.1600; Ф.166, оп.4, спр.845; Ф.166, оп.2, спр.538; Ф.166, оп.2, спр.1623; Ф.166, оп.6, спр.2432; Ф.166, оп.3, спр.901; Ф.166, оп.3, спр.863; Ф.1, оп.6, спр.654; Ф.166, оп.3, спр.861; Ф.р.-166, оп.6, спр.287; Ф.р.-166, оп.2, спр.1619; Ф.-3889, оп.2; Ф.р.-166, оп.2, спр.541; Ф.р.-166, оп.2, спр.1600; Ф.р.-166, оп.6, спр.876);

- архівні документи Відділу державного архіву Чернігівської обл. в м. Ніжині (Ф.р.-598, оп. 1, спр.67; Ф.р.-393, оп. 1, спр.12; Ф.р.-598, оп. 1, спр.44; Ф.р.-598, оп. 1, спр.229; Ф.р.-598, оп. 1, спр.32; Ф.р.-598, оп. 1, спр.110; Ф.р.-598, оп. 1, спр.111; Ф.р.-598, оп. 1, спр.21; Ф.р.-5844, оп. 1, спр.293; Ф.р.-598, оп. 1, спр.1; Ф.р.-397, оп. 1, спр.419; Ф.р.-7621, оп. 1, спр.1; Ф.р.-7621, оп. 1, спр.412; Ф.р.-7621, оп. 1, спр.413; Ф.р.-598, оп. 1, спр.105; Ф.р.-598, оп. 1, спр.81; Ф.р.-598, оп. 1, спр.215; Ф.р.-60, оп. 1, спр.2078; Ф.р.-598, оп. 1, спр.1);

- довідково-бібліографічна література.

Хронологічні межі дослідження. Нижня межа (1920 рік) зумовлена переходом до нових політичних реалій в Україні: УНР припинила своє існування, і на всій території України була встановлена радянська влада. В окремих випадках для дослідження витоків становлення ідей соціалізації дітей та учнівської молоді ми розширювали нижню хронологічну межу дослідження – кінець XIX – початок XX століття.

Верхня межа (1931 рік) зумовлена призупиненням педагогічної творчості, оскільки в галузі освіти більшовики рішуче стали на шлях тоталітаризму, утвердження командно-адміністративних принципів управління освітою та виховання дітей і учнівської молоді. Починаючи з 1930-х років, у школі обов'язково створюються піонерські, комсомольські і партійні організації, що породжували тотальну ідеологізацію й партизацію життя учнівської молоді та вчителів. У 1931 році була прийнята Постанова ЦК

ВКП(б) “Про початкову та середню школу”, що стала початком завершального етапу інноваційного розвитку української педагогічної науки. Тому, на нашу думку, розглянутий період може розцінюватися як відносно самостійний етап розвитку педагогічної науки в Україні.

Територіальні межі дослідження включають ті регіони України, які входили до складу Російської імперії, а пізніше стали частиною СРСР. У дисертації не розглядалися питання педагогічної теорії та практики соціалізації учнівської молоді на західноукраїнських землях, оскільки це може становити окремий предмет дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *уперше* представлено системно-структурний аналіз соціально-педагогічної теорії та практики 20-х років XX століття, який у контексті сучасного проблемного поля соціалізації особистості можна розглядати як певне напрацювання в галузі історії педагогіки: *обігрунтовано* етапи розвитку теорії і практики соціалізації особистості в досліджуваній період (перший – 1920–1924 рр., другий – 1924–1931 рр.); *проаналізовано* витoki становлення теорії і практики соціалізації учнівської молоді в Україні у 20-ті роки XX століття (українська народна та наукова педагогіка; прогресивний досвід утвердження національної системи освіти в 1917–1920 рр.; розвиток соціальної педагогіки за рубежом); *встановлено*, що педагогічні ідеї соціалізації особистості українських учених першої третини XX століття є складовою світового реформаторського руху в педагогіці; *виявлено* провідні тенденції соціалізації особистості молоді в педагогічній теорії і практиці України у 20-ті роки XX століття (демократизація і націоналізація освіти і виховання; утвердження парадигми трудової школи і системи профорієнтації; політична індоктринація учнівської молоді шляхом масового залучення до комуністичних дитячих і юнацьких організацій; колективізація шкільного життя; ізоляція дитини від сім’ї (1920–1924 рр.); педагогізація сім’ї (1924–1931 рр.); *визначено* перспективи використання позитивного досвіду соціалізації особистості учнівської молоді 20-х років XX століття (посилення впливу державних установ на процес соціалізації учнівської молоді; взаємодія всіх учасників процесу соціалізації особистості при активному відтворенні соціального досвіду; здійснення навчально-виховного процесу як важливої сфери соціалізації дітей та учнівської молоді рідною мовою; врахування виховного потенціалу дитячих і молодіжних організацій; створення школи як центра життєдіяльності вихованців, реалізації їх потенціалу, професійного самовизначення; створення навчально-виховних комплексів);
- *здійснено поглиблений аналіз* потенціалу закладів соціального виховання 20-х років XX століття щодо соціалізації дітей та учнівської молоді;
- *уточнені* поняття “соціальне виховання” і “соціалізація учнівської молоді” й охарактеризовані їх сучасні ознаки;
- *з’ясовано* зміст, провідні форми і методи соціалізації у соціально-виховних інституціях України у 20-ті роки XX ст.;
- *дістало подальшого розвитку* предметне поле аналізу соціально-педагогічного доробку персоналій України 20-х років XX століття;

– до наукового обігу введено нові архівні документи і маловідомі джерела історії педагогіки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та впровадженні спецкурсу “Проблема соціалізації особистості в науково-педагогічній спадщині педагогів України (20-ті рр. XX століття)” для закладів педагогічної освіти всіх рівнів акредитації, а також в актуалізації соціально-педагогічних ідей і досвіду України у 20-х роках XX століття в практиці сучасних навчально-виховних закладів, у збагаченні теорії та практики національного шкільництва. Теоретико-методологічні й методичні засади проблеми соціалізації особистості, обґрунтовані в дослідженні, використовувалися у процесі читання курсів “Соціальна педагогіка та основи соціалізації особистості”, “Історія педагогіки”, “Теорія та історія соціального виховання”.

Особистий внесок здобувача. У роботі [2], опублікованій у співавторстві, здобувачу належить збір та аналіз фактологічного матеріалу про умови соціалізації дітей та учнівської молоді з девіантною поведінкою.

Результати дослідження практично втілені та пройшли перевірку ефективності в навчальному процесі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 04/1339 від 09.10.2008 р.), педагогічного інституту Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 3/3053 від 01.10.2008 р.), Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка № 04-11/483 від 21.05.2008 р.) та Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 739 від 14.05.2008 р.).

Результати роботи можуть бути використані в подальшому теоретико-методичному забезпеченні національної системи освіти, конструктивних інноваційних пошуках педагогів, а також під час написання узагальнювальних праць, підручників і посібників із педагогіки, історії педагогіки, соціальної педагогіки, у розробці лекційних нормативних та спеціалізованих курсів з історії педагогіки та історії соціальної педагогіки, історії та теорії організації життєдіяльності закладів соціального виховання 20-х років XX століття, теорії та історії соціального виховання й упроваджені в навчально-виховний процес, роботу методичних та теоретичних семінарів викладачів вузів, методичних об'єднань учителів і соціальних педагогів шкіл, під час написання магістерських і дипломних робіт тощо.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження висвітлені у виступах та отримали позитивну оцінку під час обговорення на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях:

– міжнародних: “Іван Огієнко і розвиток національної освіти, науки і культури” (м. Житомир, 2002 р.); “Інновації у вищій освіті” (м. Київ – Ніжин, 2003 р.); “Психолого-педагогічні проблеми дитинства” (м. Переяслав-Хмельницький, 2003 р.); “Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці” (м. Івано-Франківськ, 2005 р.);

– всеукраїнських: “Навчально-виховний комплекс “Школа – дошкільний навчальний заклад” – новий тип установ дошкільної освіти” (м. Умань, 2002 р.);

“Професіоналізм педагогічних кадрів: сучасні підходи, концепції, досвід” (м. Ніжин, 2002 р.); “Актуальні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах” (м. Чернігів, 2006 р.); “Професіоналізм педагогічних кадрів дошкільної освіти: сучасні підходи, концепції, досвід” (м. Ніжин, 2006 р.); “Актуальні проблеми здорового способу життя” (м. Ніжин, 2008 р.);

– звітних науково-практичних конференцій викладачів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (2001–2008 рр.).

Публікації. Результати й основні положення дисертаційного дослідження відображені у 21 публікації автора, з них: одноосібних – 16 наукових статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України; 2 наукові статті і 1 тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій; 1 навчальна програма; у співавторстві – 1 навчально-методичний посібник.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 300 сторінках (основний текст дисертації на 209 сторінках). Список використаних джерел включає 493 найменування, розмішених на 40 сторінках. Робота містить 15 додатків, які займають 48 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено об’єкт, предмет і мету, відповідно до якої сформульовані завдання дослідження; визначені теоретико-методологічна основа та наукова новизна дисертації, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; подано дані про апробацію та впровадження наукової роботи, публікації автора.

У **першому розділі “Соціалізація особистості як науково-педагогічна проблема кінця XIX – першої третини XX століття”** розкрито теоретико-методологічні основи дослідження проблеми соціалізації особистості; акцентується увага на різноманітних підходах до тлумачення поняття “соціалізація” вітчизняними та зарубіжними науковцями; простежуються витоки становлення основних ідей соціалізації в педагогіці України у 20-ті роки XX століття.

Вивчення феномена “соціалізація” засвідчує, що воно є багатоаспектним поліфункціональним терміном, який у кінці XX століття переосмислюється та уточнюється як у зарубіжній, так і вітчизняній педагогічній науці. До розв’язання зазначеної проблеми звертаються різні вчені: філософи (В. Асмолов, Л. Беляєва, А. Волович, С. Дмитрієва, М. Каган, В. Москаленко, Л. Рубан, Л. Снежко та ін.), соціологи (В. Єхало, І. Кон, Г. Осипов, Я. Щепанський та ін.), психологи (А. Абдюкова, Н. Андрєєва, Л. Буєва, Я. Гіллінський, В. Куєва, О. Леонтьєва, С. Міхаєлі, М. Смирнов, та ін.) та педагоги (Л. Гордін, Р. Граніна, Б. Гребенюк, Р. Гурова, Н. Заверико, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Хлебик, М. Шимановський та ін.).

Досліджено, що розуміння сутності поняття “соціалізація” в сучасній соціально-педагогічній науці ґрунтується на таких положеннях: а) соціалізація є процесом і результатом виховної діяльності всіх соціально-виховних

інститутів; б) соціалізація – взаємозумовлена взаємодія індивіда із суспільством, у процесі якої змінюється не тільки індивід, а й через вплив його діяльності – суспільство; в) засвоєння індивідом соціального досвіду здійснюється через входження його до системи соціальних зв'язків і відтворення ним системи зв'язків шляхом активної діяльності; г) перехід від однорівневого підходу до соціалізації як такої, що торкається лише “соціальних поверхів” людини, до багаторівневого підходу, коли соціалізація охоплює також психофізіологічні рівні людини; д) урахування всіх соціальних і психологічних процесів, які складають основу перебігу процесу соціалізації (стихійні, спонтанні, контрольовані, відносно контрольовані, цілеспрямовані); е) засвоєння та відтворення соціального досвіду, системи суспільних зв'язків у процесі соціалізації відбувається в трьох основних сферах: предметно-перетворювальній діяльності, спілкуванні та самосвідомості; є) кінцевим результатом соціалізації є соціалізована особистість, яку характеризує засвоєння та відтворення нею соціального досвіду (певної суми соціальних знань, норм та цінностей, соціальних якостей, соціальних ролей, зразків поведінки тощо).

Базуючись на методологічних позиціях учених, ми сформулювали визначення феномена “соціалізація особистості”, який трактуємо як складний, тривалий процес засвоєння та відтворення особистістю соціального досвіду в предметно-перетворювальній діяльності, спілкуванні та самосвідомості (переконання, установки, ціннісні орієнтації, навички, уміння, здібності тощо), що передбачає врахування стихійних та цілеспрямованих впливів оточуючої дійсності, а також індивідуально-типологічні особливості особистості (динаміка психічного, анатомо-фізіологічного розвитку особистості, темперамент, характер, здібності, емоції, етнічна приналежність, віросповідання тощо), результатом якого є самостійно-активна й неповторна соціалізована особистість.

Досліджено, що основними джерелами розвитку ідей соціалізації підрастаючого покоління у 20-ті роки XX століття були: гуманістична українська народна й наукова педагогіка, яка утверджувала принципи природовідповідності й народності у вихованні; боротьба українських діячів культури, науки й освіти за відродження національної культури, пробудження національної самосвідомості, формування у молоді національної гідності; вплив реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття, засадами якої було втілення гуманістичної педагогіки, прагнення до формування творчої, конкурентоспроможної активної самодостатньої особистості; зародження й розвиток наукових основ соціальної педагогіки; значний вплив мала й короткотрасна державна незалежність України (1917–1920 рр.), яка започаткувала нову національну систему освіти на демократичних засадах; розвиток комуністичного виховання учнівської молоді на засадах класового підходу, принципу партійності.

Узагальнюючи наукові дослідження проблеми соціалізації особистості, констатуємо, що одним із могутніх джерел становлення української педагогічної думки у 20-х роках XX століття були ідеї, закладені Г.Сковородою,

К. Ушинським, С. Русовою та їхніми послідовниками й соратниками щодо проблеми народності у вихованні, дотримання етнокультурних традицій (принципу етнізації) у процесі соціалізації дітей та молоді, виховання молоді в душі “сродної праці”, розвиток творчих здібностей і обдарувань, формування національної самосвідомості (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Драгоманов, М. Коцюбинський, М. Грушевський, Б. Грінченко, І. Огієнко, Г. Ващенко та ін.).

Значний вплив на розвиток педагогічної думки в Україні мали ідеї реформаторської педагогіки, які знаходили підтримку серед українських учених. Узагальнення та систематизація їхніх поглядів дозволили виділити й проаналізувати три напрями дослідження феномена “соціалізація”: соціологічний (Е. Дюркгейм, Ф. Гіддінгс), соціально-психологічний (Г. Айзенк, Ч. Кулі, Дж. Мід, Г. Тард, Е. Торндайк, Дж. Уотсон, З. Фрейд) та соціально-педагогічний (Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер, В. Лай, П. Наторп).

Установлено, що провідними ідеями соціалізації особистості в зарубіжній науці, які практично сприймалися всіма українськими вченими 20-х років ХХ століття, були: системний вплив різних соціальних інститутів на соціалізацію особистості (сім’я, школа та інші суспільні інститути); врахування в процесі соціалізації дитини впливу всіх сфер суспільного життя: економіки, політики, естетики, етики, релігії; поєднання біологічного та соціального, індивідуального та загального крізь призму індивідуальної психіки людини; соціалізація особистості відбувається згідно з індивідуальними здібностями, потребами та соціальними можливостями дитини; життя дитини – це розвиток, у якому кожна сходинка має особливу цінність, своє значення та вимагає тільки їй притаманного керівництва; міжособистісне спілкування є однією з провідних сфер соціалізації; формування суб’єкт-суб’єктних стосунків з вихованнями є умовою їхньої успішної соціалізації; довільність зовнішньої детермінації поведінки людини шляхом вироблення в ній соціально схвалених реакцій; “вільне самовиховання в житті спільноти дорослих”; беззаперечне підпорядкування державі в процесі інтеграції дітей та учнівської молоді в суспільне життя; інтеграція особистості в суспільство прямо пропорційно залежить від її професійної соціалізації; визнання вирішальної ролі дитячого колективу (общини) в процесі соціалізації підростаючого покоління.

У другому розділі “Ідеї соціалізації дітей та учнівської молоді в педагогічному доробку українських науковців у 20–30-х рр. ХХ століття” на основі використання історико-педагогічної літератури й архівних матеріалів, урядової документації та педагогічної преси досліджуваного періоду проаналізовано основні державні документи та провідні ідеї вітчизняних науковців та діячів освіти щодо соціалізації підростаючого покоління.

У процесі дослідження встановлено, що вже на Першій всеукраїнській нараді з народної освіти (березень 1920 р.) була прийнята система освіти України, яка визначалася державною політикою й була законодавчо закріплена Декларацією Наркомосу УСРР “Про соціальне виховання” (липень 1920 р.). В основу української системи народної освіти було покладене соціальне

виховання дітей віком від 3 до 15 років, яке передбачало розширення впливу суспільства на життя дитини, її навчання та виховання й витіснення “несуспільних” виховних впливів, передусім сім’ї та неорганізованого середовища. Нова система мала “охопити правильно поставленим єдиним вихованням усе життя дитини”. Основним типом дитячого закладу, “формою соціального виховання” був визнаний дитячий будинок. Окремі соціально-виховні заклади – дитячий садок, школа, позашкільні заклади – повинні були злитися в “єдиний соціальний організм” – дитячий будинок, де б дитина перебувала протягом усього “соцвихівського” віку – до 15 років.

Прийнята в Україні система соціального виховання була зумовлена не лише турботою про безпритульних дітей. Офіційна позиція Наркомосу УСРР, підтримана багатьма педагогами, полягала в прагненні докорінно змінити виховання “всього дитячого населення” за новою ідеологією, а сім’я, на їхню думку, не здатна це зробити. Поширювалося уявлення про розпад сім’ї, тому й утвердилася ідея ізоляції дитини від сім’ї та перенесення соціального виховання в дитячий будинок (стаціонарний чи денний).

Обґрунтування системи соціального виховання й дитячого будинку як його основної форми мало й психолого-педагогічний аспект. Відстоювалася точка зору, що дитина – єдина цілісна істота, що розвивається, і виховний вплив на неї також має бути цілісним, єдиним. Уважалося непедагогічним “ділити дітей за віком, перемішуючи їх з одного закладу в інший”. Дитячий будинок, який об’єднас в собі всі освітньо-виховні заклади, зможе забезпечити безперервність і цілісність виховання дітей віком від 3 до 15 років. Цілодобове чи денне перебування дітей у дитячому будинку створить кращі умови для здійснення виховного процесу, оскільки буде забезпечено постійний цілеспрямований вплив.

У 1922 році був прийнятий “Кодекс законів про народну освіту УСРР”, який забезпечував нормативно-правову базу соціального виховання. Метою виховання й освіти ставилося “розкріпачення трудящих мас від духовного рабства, розвиток їхньої самосвідомості, створення нового покоління з твердою волею, суспільно необхідною кваліфікацією і з матеріалістичним світоглядом, що ґрунтується на чіткому розумінні законів розвитку природи й суспільства”. Визначилися завдання закладів соціального виховання: формувати покоління будівників нового комуністичного суспільства; в основу побудови виховних та освітніх установ покласти трудовий процес, життєві потреби, практику. Згідно з “Кодексом законів про освіту УСРР” у країні встановилася така система освіти: заклади соціального виховання (дитячий садок, школа-семирічка та позашкільні заклади), професійні школи, інститути, наукова робота й політична освіта дорослих, що взаємно доповнюють одна одну й становлять єдине органічне ціле. Українська та російська мови визнавалися загальнодержавними і були обов’язковими для вивчення, разом із тим “Кодекс законів про освіту УСРР” забезпечував право населення всіх націй і національних меншин, які населяють Україну, на виховання й навчання їхніх дітей рідною мовою.

У розвитку педагогічної думки в досліджуваній період виділяємо два етапи:

перший (1920–1924 рр.) – збереження відносної свободи наукової думки; другий (1924–1931 рр.) – утвердження класово-партійного підходу до педагогічної науки, встановлення партійної цензури та контролю над закладами освіти й науки.

Аналіз наукової літератури та педагогічної преси 20-х років XX століття свідчить, що перший період характеризувався тим, що уряд прагнув кардинально змінити систему виховання, але науково-методологічного обґрунтування цих змін не було. Саме тому українські науковці звернулися до наукового доробку дореволюційних учених Росії в галузі фізіології, психології вищої нервової діяльності (В. Бехтерєв, М. Лоський, А. Нечасєв, І. Павлов, І. Сєченєв та ін.) та праць зарубіжних учених (Дж. Болдуїн, О. Декролі, Дж. Дьюї, В. Лай, Е. Мейман, М. Монтесорі, А. Фер'єр, З. Фрейд та ін.). На цій основі в Україні розвивається педологія (наука, що сформувалася в кінці XIX століття в США), об'єктом і предметом дослідження якої була життєдіяльність дитини в усіх її виявах – онтогенезі та філогенезі. При розв'язанні завдань соціального виховання (що в той час ідентифікувалося з соціалізацією особистості) українські вчені спиралися на педологію як науку про дитину, в зв'язку з чим розвивалися потужні педологічні центри в Києві, Харкові (А. Володимирський, О. Залужний, Г. Костюк, В. Протопопов, І. Соколянський, Я. Чепіга та ін.).

У дослідженнях педологів України початку 20-х років простежуються два напрями: пошук еволюційно-біологічного розвитку дитини з культурно-історичним (Я. Чепіга) і педоцентричним (Я. Мамонтов). Педагогічною основою педології були теорія та практика вільного виховання (С. Русова, О. Музиченко, Я. Чепіга, та ін.). Розвиток педології в Україні спирався на рефлексологію як “своєрідний радянський варіант біхевіоризму” (О. Сухомлинська). Рефлексологія всю поведінку людини, починаючи з елементарних органічних реакцій і закінчуючи найскладнішими актами творчості, зводила до рефлексів, підкреслювала залежність реакцій від середовища. Рефлексологія стає підґрунтям для розвитку психотехніки – науки про професійні здатності людини на основі всебічного вивчення організму та характеру дитини (можливості органів чуття, моторики, розумової обдарованості, волі, естетичних почуттів). Поряд із рефлексологією важливого значення в цей період набувають ідеї психоаналізу в їх радянському варіанті як терапевтично-педагогічний засіб найбільшого проникнення у внутрішній світ людини: за допомогою аналізу умов суспільного буття пояснювалися особливості функціонування індивідуальних психологічних структур. Отже, для цього періоду характерною була орієнтація на індивідуальний розвиток особистості.

З'ясовано, що з 1924 року в країні утверджується класово-партійний підхід до педагогічної науки та практики, здійснюється зміщення акцентів із вивчення окремої особистості на вивчення впливу на особистість “соціально-класового середовища”, організації та діяльності дитячого колективу, питання дитячої праці, класової дисципліни, розвитку дитячого і молодіжного комуністичного руху. Колектив, забезпечуючи різні форми спілкування, розглядався як основний осередок формування соціально значущих якостей

особистості (О. Залужний), основною сферою соціалізації визнавалася предметно-перетворювальна діяльність (праця), спрямована на розширення та примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом (О. Музиченко, Я. Чепіга). У зв'язку з цим перебудовується організація навчально-виховного процесу в школі (комплексні програми, Дальтон-план, бригадно-лабораторний метод навчання).

У третьому розділі “Практика соціалізації дітей та учнівської молоді України 20-х років XX століття” охарактеризовано соціально-виховні інститути в системі освіти України у 20-ті роки XX століття, розглянуто зміст, форми і методи соціалізації особистості в системі закладів соціального виховання.

Державні документи (Декларація Наркомосу України “Про соціальне виховання” (1920); Кодекс законів УСРР про освіту (1933)) визначили структуру освіти України, альтернативну РСФРР і основні соціально-виховні інститути. Згідно з Декларацією основним закладом соціального виховання було визнано дитячий будинок як комплекс навчально-виховних установ (дитячий садок, школа, клуби, майстерні, позашкільні заклади), які в деяких містах були об'єднані в дитячі містечка. Проте економічні труднощі країни не дали можливості забезпечити реалізацію цієї ідеї, тому на практиці одночасно з дитячими будинками існували окремі заклади соціального виховання. Для методичного забезпечення роботи дитячих будинків та інших закладів соціального виховання видавалися щорічно “Порадники із соціального виховання” (1921–1928 рр.).

Найбільш розповсюдженими формами соціального виховання дітей та учнівської молоді в досліджуваній період були: масові (40 і більше учасників) – мітинги, демонстрації, конференції, загальні збори, ранки, свята, концерти, спортивні змагання, політстудії, лекції, прослуховування музичних творів тощо; колективні (25–40 чоловік) – тематичні вечори, екскурсії, рухливі ігри, походи тощо; групові (5–7 чоловік) – гуртки: електромонтажний, красзнавчий, політичний, літературний, музичний, фізичної культури, спортивний, радіолюбителів, біологічний, фізико-технічний, образотворчий, декламаційний, газетний, сільськогосподарський; підготовка стінгазет тощо; індивідуальні – бесіда, розмова наодинці, підготовка доповідей, номери художньої самодіяльності, написання заміток до стінгазети, виконання доручень, завдання з ручної праці тощо.

У процесі дослідження виявлено, що для соціального виховання дітей та учнівської молоді у 20-х роках XX століття використовувалися різні методи соціального виховання, зокрема методи формування свідомості; методи формування досвіду суспільної поведінки; методи стимулювання діяльності і поведінки; методи контролю та аналізу ефективності виховання.

У ході наукового пошуку узагальнено позитивний досвід вітчизняних педагогів 20-х років XX століття й обґрунтовано перспективи його використання в сучасних умовах.

Проведене дослідження дало змогу зробити такі **висновки**:

1. У дисертаційному дослідженні уточнено сутність та зміст поняття соціалізації, здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми – соціалізації особистості в педагогічній теорії та практиці України у 20-ті роки XX століття, представленої у вигляді цілісного аналізу державної політики, наукових підходів та діяльності закладів соціального виховання у визначених хронологічних межах. На основі аналізу наукової літератури феномен “соціалізація особистості” ми трактуємо як складний, тривалий процес засвоєння та відтворення особистістю соціального досвіду в предметно-перетворювальній діяльності, спілкуванні та самосвідомості, що передбачає врахування стихійних та цілеспрямованих впливів оточуючої дійсності, а також індивідуально-типологічні особливості особистості, результатом якого є самостійно-активна й неповторна соціалізована особистість.

2. З’ясовано, що витоками становлення і розвитку проблеми соціалізації особистості у 20-ті роки XX століття в Україні були: українська народна і наукова педагогіка, що базувалася на принципах природовідповідності та народності, деонтології та антропології (Г. Сковорода, К. Ушинський, С. Русова, Т. Шевченко, І. Франко та ін.); прогресивний досвід утвердження національної системи освіти в роки незалежності України (1917–1920 рр.); вплив прогресивних педагогічних ідей реформаторської педагогіки країн Європи та США; розвиток соціально-педагогічної теорії за рубежом (Г. Айзенк, Ф. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер, Ч. Кулі, В. Лай, Дж. Мід, П. Наторп, Г. Тард, Е. Торндайк, Дж. Уотсон, З. Фрейд та ін.). Педагогічні ідеї українських визначних учених початку XX століття виступали складовою світового реформаторського руху (С. Ананійн, Г. Вашенко, М. Грушевський, О. Музиченко, І. Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга та ін.).

Установлено, що державна політика радянського уряду в галузі освіти, викладена в офіційних документах – Декларації Наркомосвіти УСРР “Про соціальне виховання” (1920 р.), “Кодексі законів УСРР про освіту” (1922 р.), була спрямована на формування активних будівників нового соціалістичного суспільства. Реформування освіти і виховання здійснювалося на засадах демократизації. Проголошене соціальне виховання (що ідентифікується нами як процес соціалізації особистості) декларувало гармонійний розвиток особистості, проте практично із самого початку найважливішим принципом виступила політизація освіти й виховання, а заклади соціального виховання (дитячі садки, школи, позашкільні заклади, дитячі будинки, дитячі містечка тощо) розглядалися як інструменти ідеологічного впливу на свідомість вихованців. Політична індоктринація учнівської молоді посилювалася шляхом масового залучення до комуністичних дитячих і юнацьких організацій. Завданням виховання стало підкорення інтересів дитини суспільству, тобто партії; класові пріоритети протиставляли дітей, які належали до робітничо-селянського стану, “гнилій інтелігенції”. Тоталітарний “соціалізм” як антигуманний і антидемократичний режим крок за кроком формував тоталітарне мислення. Ідеологізована освіта готувала фанатичних виконавців, укорінювала у свідомості дітей нетерпимість, безперервний пошук ворога, беззаперечний авторитаризм і тоталітаризм, установлювала жорсткий контроль

за думками, почуттями і поведінкою як вихованців, так і педагогів.

Саме тому, нехтуючи аксіомою, що первинним осередком соціалізації дитини виступає сім'я, з початку 20-х років XX століття урядом утверджувалась ідея щодо ізоляції дитини від сім'ї та здійснення соціального виховання дітей віком від 3 до 15 років у спеціально створених закладах соціального виховання – дитячих будинках. Тому із самого початку комуністичне виховання не могло бути людям, замінюючи загальнолюдські цінності класовими, а духовне – матеріальним.

3. Доведено, що у розвитку педагогічної думки в Україні в досліджуваній період простежуються два періоди. Для першого – 1920–1924 рр. характерні відносна наукова свобода, пошук власного шляху розвитку, опора на прогресивні вітчизняні та зарубіжні педагогічні ідеї, розвиток педології як інтегрованої науки про дитину, рефлексології як науки про поведінку дитини, педоцентризму, ідей вільного виховання, розвиток психотехніки як науки про вивчення дитини з метою професійної орієнтації. У цей час увага науковців була звернена на вивчення і розвиток індивідуальності та ефективних умов її соціалізації, зокрема таких аспектів, як рольова, культурницька, гендерна, професійна, етнічна соціалізація. Другий період (1924–1931 рр.) характеризується утвердженням у педагогіці принципу партійності, що призвело до переорієнтації вчених із дослідження індивідуальності на вивчення “соціально-класового середовища”, дитячого колективу, праці як важливих чинників соціалізації особистості. Провідною сферою соціалізації, формування соціального світогляду дітей та учнівської молоді визнавалося залучення дитини до праці і навчання в спільноті, зокрема в колективі. Саме в цей період розвиваються теоретичні засади колективу як фактора виховного впливу на особистість.

4. Встановлено, що у змісті соціалізації учнівської молоді у 20-ті роки XX століття важливого значення набуває професійна орієнтація, трудова підготовка молоді. Практична реалізація цієї ідеї виявилася в перебудові всього навчально-виховного процесу в школі на засадах трудового принципу, поєднанні навчання з виробничою працею та профілюванні старшої ланки школи-семирічки (залежно від місця знаходження) на школи-семирічки з індустріальним чи сільськогосподарським ухилом та розвитком мережі професійних 1–3-річних шкіл.

Схарактеризовано роль дитячого та юнацького руху в соціалізації учнівської молоді в 20-ті роки XX століття, організацію та спрямування роботи якого під особливий контроль взяли партійні органи, надаючи їх діяльності політичного характеру. Вченими розробляються теоретико-методичні засади функціонування піонерської та комсомольської організацій (принципи, форми і методи роботи), досвід організації дитячого комуністичного руху широко висвітлюється на сторінках педагогічної преси (“Шлях освіти”, “Радянська школа” тощо). Встановлено, що діяльність цих організацій захоплювала учнів, і, окрім комуністичних переконань, значною мірою сприяла розвитку в них патріотизму, соціальної активності, відповідальності, громадянської позиції, інших моральних якостей.

На основі аналізу наукових джерел і педагогічної преси встановлено, що упродовж 20-х років XX століття змінювалися підходи до оцінки ролі сім'ї в соціалізації дітей: від повної ізоляції до визнання важливої ролі сім'ї у вихованні; дослідження виховного потенціалу сім'ї; форм і методів взаємодії з сім'єю; підвищення педагогічної культури батьків.

Встановлено, що в соціалізації підростаючого покоління у 20-ті роки XX століття як продовження політики урядів УНР значна увага приділялася націоналізації освіти та українізації суспільного життя з опорою на національну культуру, традиції, мову, хоча цими ідеями більшовики прагнули реалізувати саме політичну індоктринацію молоді.

У процесі дослідження проаналізовано систему соціального виховання 20-х років XX століття, до якої входили: дитячий будинок для дітей від 3 до 15 років, дитячий будинок денного перебування або школа повного дня, дитячі містечка як комплекси навчально-виховних закладів, дошкільні заклади, єдина трудова школа, клуби та об'єднання за інтересами. Аналіз динаміки розвитку їх мережі свідчить про поступовий перехід до визнання школи, а не дитячого будинку основним типом закладів соціального виховання. Починаючи з 1924 року, простежується скорочення мережі дитячих будинків і розквіт трудових шкіл, утворення шкільних клубів, дитячих майданчиків як більш дієвих інститутів соціального виховання.

5. На основі аналізу та узагальнення науково-педагогічної літератури встановлено, що в закладах соціального виховання використовувалися різні форми соціалізації особистості: масові (мітинги, демонстрації, загальні збори, конференції, ранки, свята, концерти, спортивні змагання, політстудії, лекції, прослуховування музичних творів); колективні (диспути, екскурсії, походи, рухливі ігри, тематичні вечори тощо); групові (гуртки – електромонтажний, красзнавчий, політичний, літературний, музичний, фізичної культури, спортивний, радіолюбительів, біологічний, фізико-технічний, образотворчий, декламаційний, газетний, сільськогосподарський, підготовка стінгазет тощо); індивідуальні (бесіда, розмова наодинці, підготовка доповідей, номери художньої самодіяльності, написання заміток до стінгазет, виконання доручень, завдання з ручної праці – малювання, гра на музичних інструментах тощо).

З'ясовано, що у 20-х роках XX століття провідними методами соціалізації дітей та учнівської молоді в закладах соціального виховання були: методи формування свідомості (приклад, розповідь, бесіда, інструктаж, пояснення, переконання, роз'яснення, умовляння, навіювання); методи формування досвіду суспільної поведінки (розвиток дитячого самоврядування, режим, трудовий метод, привчання, вправи, випуск стінгазет і "Блискавок", тренування, наряд на працю та наряд на працю з позбавленням відпочинку та ін.); методи стимулювання діяльності й поведінки (соцзмагання, методи заохочення та покарання, відвідування дітей удома, відсутність спілкування вихователя з дитиною протягом доби; ізоляція дитини від життя закладу та дитячого колективу, зауваження з попередженням про запис до характеристики або щоденника тощо); методи контролю та аналізу ефективності виховання (облік, звіт, виставки, аналіз суспільно корисної праці).

6. У ході дослідження визначено можливості прогностичного розвитку ідей і досвіду соціалізації учнівської молоді 20-х років XX століття в сучасних умовах, зокрема відзначено, що вітчизняна педагогічна думка й педагогічна практика 20-х років XX століття, поступово, збагачуючи знання про соціалізацію учнівської молоді, створила необхідний ґрунт для поглиблення й творчого розв'язання проблеми соціалізації в нових умовах розвитку вітчизняної освіти початку XXI століття: посилення впливу державних установ на процес соціалізації учнівської молоді; необхідність взаємозв'язку всіх учасників процесу соціалізації особистості при активному засвоєнні та відтворенні соціального досвіду; безпосередній зв'язок із реальними умовами суспільства, у якому живе й буде функціонувати дитина як соціальна істота; врахування як зовнішніх чинників стихійного та цілеспрямованого характеру (соціальне замовлення держави, культура суспільства, безпосереднє оточення, ЗМІ, національні особливості, цілеспрямований процес виховання тощо), так і внутрішніх чинників (спадковість і розвиток особистості, її психічних особливостей, інтересів, здібностей); проведення процесу соціалізації рідною мовою для більш швидкого та ефективного його перебігу; організація життєдіяльності в закладах соціального виховання як центру реалізації потенціалу дітей та учнівської молоді. Об'єднання дитячих будинків денного перебування як соціально-виховних інститутів у єдиний навчально-виховний комплекс, на нашу думку, є прототипом сучасних соціально-педагогічних комплексів (СПК), культурно-виховних комплексів (КВК), навчально-виробничих комплексів (НВК), навчально-дозвіллевих комплексів "Школа-мікрорайон" тощо, що прагнуть як відкриті соціально-педагогічні системи. Дослідження особливостей перебігу процесу соціалізації дітей та учнівської молоді в таких соціально-педагогічних комплексах (дитячих містечках) є актуальним і може стати окремим предметом дисертаційного дослідження.

Соціалізація особистості як соціальний процес не повинна обмежуватися певними часовими межами в спеціально створених установах, вона має бути безперервною та відносно контрольованою з боку держави (від народження до фізичної смерті людини), враховувати виховний потенціал дитячих і громадських організацій. Соціалізація не повинна переростати в ідеологічний чи політичний процес. Вона спонукає особистість до самостійної життєдіяльності шляхом соціальної взаємодії.

Здійснений нами науковий аналіз різних аспектів проблеми соціалізації особистості в педагогічній теорії та практиці України у 20-ті роки XX століття не претендує на вичерпність. Подальшого вивчення та обґрунтування потребують такі питання: визначення співвідношення поняття "соціалізація" з категоріями педагогіки "виховання", "формування", "розвиток", "навчання"; вплив зарубіжної педагогічної думки щодо соціалізації особистості на педагогічну теорію та практику України; поглиблення дослідження соціально-педагогічного доробку українських педагогів 20-х років тощо.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Проблема соціалізації особистості в науково-педагогічній спадщині педагогів України (20-ті рр. XX століття): Програма спецкурсу з соціальної

педагогіки для спеціальності “соціальна педагогіка; практична психологія” / [укл. Р.Г. Новгородський]. – Ніжин, 2007. – 21 с.

2. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми дів'янтної поведінки: Навчально-методичний посібник / [укл. Н.П. Пихтіна, Р.Г. Новгородський]. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2007. – 239 с.

3. Новгородський Р. Г. Проблема соціалізації особистості в контексті педагогіки початку ХХ століття / Р.Г. Новгородський // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. – Ніжин, 2001. – № 2. – С. 159–165.

4. Новгородський Р. Г. З історії становлення соціального виховання на Україні (початок ХХ століття) / Р.Г. Новгородський // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. – Ніжин, 2002. – № 3. – С. 108–111.

5. Новгородський Р. Г. Заклади соціального виховання України в 20-ті роки ХХ століття / Р.Г. Новгородський // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. – Ніжин, 2002. – № 4 – Ч. 1. – С. 103–105.

6. Новгородський Р. Г. Софія Русова про наступність у соціальному вихованні дошкільних закладів і школи / Р.Г. Новгородський // Збірник наукових праць: Спеціальний випуск (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини) / [гол. ред. В.Г. Кузь]. – К.: Науковий світ, 2002. – С. 184–188.

7. Новгородський Р. Г. До питання про сутність соціалізації особистості / Р.Г.Новгородський // Вісник Львівського університету. – Львів, 2002. – Вип. 16. – Ч. 1. – С. 167–173.

8. Новгородський Р. Г. Проблема соціалізації особистості в контексті педагогічної спадщини Івана Огієнка / Р.Г. Новгородський // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Житомир, 2002. – Вип. 9. – С. 145–147.

9. Новгородський Р. Г. Ідеї соціалізації особистості в педагогічному доробку Тимофія Лубенця / Р.Г.Новгородський // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. – Ніжин, 2003. – № 1. – С. 126–129.

10. Новгородський Р.Г. Ідея соціалізації освіти в контексті педагогічної спадщини Олександра Залужного / Р.Г. Новгородський // Збірник наукових матеріалів І-ої Міжнародної конференції “Інновації у вищій освіті”. – Київ, 2003. – С. 183.

11. Новгородський Р. Г. Сім'я в контексті мікрофакторів соціалізації особистості в педагогічній спадщині Софії Русової / Р.Г.Новгородський // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – 2003. – № 1. – С. 287–291.

12. Новгородський Р. Г. Олександр Залужний про дитячий колектив як соціалізаційний чинник особистості / Р.Г.Новгородський // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. – 2003. – № 3. – С. 124–128.

13. Новгородський Р. Г. Сім'я та школа як соціально-виховні інститути в педагогіці України (20-ті роки XX століття) / Р.Г.Новгородський // Рідна школа. – 2004. – №4. – С. 48–50.

14. Новгородський Р. Г. Соціалізація дитини в умовах “школи дій” В.Лая / Р. Г.Новгородський // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 141–145.

15. Новгородський Р. Г. Дитячий будинок як інститут соціалізації дітей та учнівської молоді в Україні у 20-х роках XX століття / Р.Г. Новгородський // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2005. – №3. – С. 80–88.

16. Новгородський Р. Г. Соціалізація шкільної молоді в контексті педагогічної спадщини Г. Кершенштейнера / Р.Г.Новгородський // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки. – 2006. – №4. – С.140–143.

17. Новгородський Р. Г. Софія Русова про соціалізацію особистості в умовах нової школи / Р.Г. Новгородський // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2006. – № 4. – С. 104–112.

18. Новгородський Р. Г. Трудова школа як інститут соціалізації дітей та учнівської молоді України на початку XX століття / Р.Г.Новгородський // Вісник Чернівецького державного педагогічного університету. – 2006. – Вип.41. – Т. II. – С. 32–36.

19. Новгородський Р. Г. Іграшка як засіб соціалізації особистості в контексті педагогічної спадщини Тимофія Лубенця / Р.Г.Новгородський // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. – 2006. – № 5. – С. 191–194.

20. Новгородський Р. Г. Ідеї соціалізації особистості в контексті педагогічної спадщини П. Наторпа / Р.Г.Новгородський // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія. – Чернівці, 2008. – Вип. 363. – С. 139–146.

21. Новгородський Р. Г. Григорій Вашенко про здоровий спосіб життя як необхідну умову соціалізації особистості дитини / Р.Г.Новгородський // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. – 2008. – № 2. – С. 142–145.

АНОТАЦІЇ

Новгородський Р.Г. Проблема соціалізації особистості в педагогічній теорії і практиці України в 20-ті роки XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2009.

У дисертації здійснено цілісний науковий аналіз становлення основних концептуальних та теоретико-методичних підходів вітчизняних педагогів до проблеми соціалізації особистості в педагогічній теорії та практиці України у 20-ті роки XX століття.

На основі вивчення широкої джерельної бази розкрито сутність соціалізації як педагогічного феномена; виявлено витоки становлення та розвитку ідей соціалізації учнівської молоді в досліджуваний період;

систематизовано погляди українських учених (С. Ананьїна, С. Арнаутова Г. Ващенко, Б. Грінченка, М. Грушевського, О. Залужного, Г. Лубенця, О. Музиченка, І. Огієнка, С. Русової, Я. Ряппо, М. Скрипника, І. Соколянського, І. Стешенка, Я. Чепіги та ін.) на проблему соціалізації учнівської молоді; виділено провідні ідеї, завдання та зміст соціалізації, проаналізовано форми й методи соціалізації в закладах соціального виховання; актуалізовано основні соціально-педагогічні ідеї 20-х років XX століття в сучасних умовах реформування освітньої галузі.

До наукового обігу введено значну кількість невідомих і маловідомих документів та архівних джерел із проблеми соціалізації особистості.

Ключові слова: соціалізація, соціальне виховання, педагогізація сім'ї, націоналізація освіти, політизація освіти, колектив, єдина трудова школа, дитячий будинок, дитячий майданчик, форми та методи соціального виховання.

Новгородский Р. Г. Проблема социализации личности в педагогической теории и практике Украины в 20-х гг. XX века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2009.

Диссертационное исследование посвящено проблеме социализации детей и школьной молодежи в педагогической теории и практике Украины в 20-х годах XX века. Исследование проводилось на основе широкого использования архивных материалов и документов, научных трудов и периодических изданий.

Установлено, что проблема социализации личности рассматривается в контексте различных наук: философии, социологии, психологии, педагогики и др. В частности, научно обосновывается рабочее определение процесса социализации личности, которое использовалось для сопоставительно-исторического анализа проблемы социализации детей и молодежи в 20-х годах XX века.

Становление и развитие проблемы социализации личности в 20-е годы XX века в Украине осуществлялось под влиянием украинской народной и научной педагогики, опирающейся на принципы учета возрастных и индивидуальных особенностей ребенка, народности; прогрессивный опыт демократизации системы образования в 1917–1920 гг.; идеи реформаторской педагогики стран Европы и США конца XIX – начала XX века.

В диссертационном исследовании в процессе обобщения зарубежной социально-педагогической теории и практики было выявлено ряд тенденций относительно процесса социализации личности. Именно: односторонний подход в трактовании процесса социализации; концентрация внимания на личностных возможностях индивида или только на условиях окружающей среды; наличие так называемой “генетической” основы социализации (преобладание одного из начал социализации – религиозного, государственного, общественного с опорой на семью как первоначальную основу социализации; приоритетность адаптационной функции).

Выделенные тенденции социализации личности в зарубежной педаго-

гической теории и практике имели большое влияние на формирование социально-педагогических идей отечественных педагогов 20-х годов XX века. В результате исследования были сформулированы идеи социализации детей и школьной молодежи в педагогическом наследии украинских ученых – национализация как составная социализации личности; идея единой трудовой школы как основного института социального воспитания; коллектив как фактор социализации личности; педагогизация семьи как источника социализации ребенка.

Для практической реализации идей социализации личности Наркомпрос Украины в 20-е годы XX века создал необходимую нормативно-правовую базу, которая была направлена на организацию функционирования учреждений социального воспитания (Декларация Наркомоса Украины "О социальном воспитании" (1920), Кодекс законов УССР об образовании (1922), Временное положение о детских учреждениях социального воспитания УСРР (1925). Проведенный анализ архивных документов свидетельствует о функционировании системы социального воспитания в 20-е годы XX века, которую составляли детский дом, детский дом дневного пребывания или школа полного дня, детские городки как комплексы учебно-воспитательных учреждений, а также трудовая школа, клубы.

В работе отмечается, что работа учреждений системы социального воспитания в исследуемый период имела тенденцию перенесения акцента с образовательного характера на материально-техническое обеспечение, создание необходимых санитарно-гигиенических условий и на решение других проблем социального характера.

В диссертации показано, что в исследуемый период наиболее распространенными формами социального воспитания детей и школьной молодежи были: массовые (митинги, демонстрации, конференции, общие собрания, утренники, праздники, концерты и другие); коллективные (тематические вечера, экскурсии, подвижные игры, походы и другие); групповые кружки (электромонтажный, краеведческий, политический, литературный, музыкальный, физической культуры, спортивный, радиолюбителей, биологический, физико-технический, изобразительного искусства, декламаторский, газетный, сельскохозяйственный, подготовка стенгазет и другие); индивидуальные (беседа, подготовка докладов, номера художественной самодеятельности, исполнение поручений и другие).

В ходе исследования установлено, что в институтах социального воспитания использовались различные методы социализации личности: методы формирования сознания, методы формирования опыта общественного поведения, методы стимулирования деятельности и поведения, методы контроля и анализа эффективности воспитания.

Систематизированные в работе малонизвестные архивные документы, исторические факты, научные труды, периодические издания отечественных исследователей значительно расширили и конкретизировали научное представление о социализации детей и школьников в системе институтов социального воспитания Украины в 20-х годах XX века.

Ключевые слова: социализация, социальное воспитание, педагогизация семьи, национализация, коллектив, единая трудовая школа, детский дом, детская площадка, формы и методы социального воспитания.

Novgorodskyy R.G. The problem of socialization of an individual in the Pedagogical theory and practice of Ukraine in the 20th of the XX-th century. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate Degree in Pedagogy, specialty 13.00.01 – general pedagogy and the history of pedagogy. – M. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2009

The research defines the integral scientific analysis of formation of basic conceptual theoretical and methodological approaches of home pedagogues to socialization of personality in pedagogical theory and practice of Ukraine in the 20th of the 20th century.

On the basis of investigation of a large number of sources the author reveals the essence of socialization as a pedagogical phenomenon, formation and development of the idea of socialization of the school youth in the period under investigation. He systematizes the views of Ukrainian scholars (S. Ananiin, C. Arnautov, B. Grinchenko, O. Zaluzhnyi, G. Lubenets, A. Makarenko, O. Muzychenko, M. Skrypnyk, I. Sokolianskyi, S. Rusova, J. Riappo, J. Chepiga and others) on the problem of socialization; points out major ideas, tasks and the content of socialization; analyzes forms and methods of socialization in the institutions of social education. Major social and pedagogical ideas of the 20th years of the 20th century are actualized for the present-day conditions of the educational reform.

Considerable number of unknown and little known documents and archival sources are introduced to scientific circulation.

Key words: socialization, social education, family education, nationalization of education, politicization of education, collective, unitary labor school, children's home, children's playground, forms and methods of social education.

Підписано до друку 03.08.09 р.
Гарнітура Computer Modern.
Замовлення № 157.

Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 0,9

Папір офсетний.
Наклад 100 прим.

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №2137 від 29.03.05 р.

8(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru